

Shcherbina S.V. Universals of hetmen and colonels as a source of the history of guild corporations in the second half of XVII – XVIII centuries in the Northern Left-bank Ukraine

The legislative base of guild corporation's activity on the territory of the Northern Left-bank Ukraine in the second half of XVII – XVIII centuries is defined in the article.

Key words: Northern Left-bank Ukraine, craft, guild corporation, universal.

26.03.2012 р.

УДК 94(477)«16/17»

О.О. Васильєва

**ПАЛУБНИЧІ ТА КОНЮШЕВЦІ
ГЕТЬМАНСЬКОГО ДВОРУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – ПЕРША
ТРЕТИНА XVIII СТ.)**

У статті досліджується історія становлення палубничих та конюшевців як окремої соціальної групи козацького стану. Проаналізовано їх соціальний статус та особливості служби при гетьманському дворі.

Ключові слова: палубничі, конюшевці, гетьманський двір.

Становлення інституту гетьманської влади ще від часів правління Богдана Хмельницького супроводжувалося творенням структури гетьманського двору. За умови, що гетьманський двір був направлений не лише на забезпечення сприятливих побутових умов для здійснення гетьманом його владних повноважень, а й на зовнішню репрезентацію його влади, то з часом він перетворюється у складну розгалужену інституцію. До гетьманського двору належали не лише вищі урядники і служилий персонал гетьманської резиденції та управителі гетьманських рангових маєтностей, а й окремі групи козацького населення. Особливий статус останніх визначався їхньою службою при дворі, за яку вони користувалися рядом особливих прав та привілеїв.

До таких привілейованих груп козацького населення належали козаки, які служили при гетьманському обозі. Ті з них, хто відав великими обозними возами (палубами), називалися палубничими. Інші, що доглядали возових коней, носили назву конюшевців [2, 132]. Однак, на відміну від інших подібних привілейованих громад, що належали до гетьманського двору, вони залишаються слабо дослідженими в українській історіографії. Окремі повідомлення про кількість палубничих і конюшевців та їхні обов'язки містяться у працях О. Лазаревського [3, 231] (який використовував опублікований ним же опис Конотопської сотні 1711 р.) та В. Дядиченка [2, 132]. Сучасна історична наука також практично оминула увагою цю групу козацького населення. У більшості праць ми знаходимо лише

короткі повідомлення про палубничих та конюшевців [1, 107]. Тому метою дослідження стало висвітлення формування, кількісного складу та соціального статусу цієї особливої групи козацького населення. Джерельна база представлена матеріалами описів, в яких фіксувалася загальна кількість палубничих та конюшевців, та актовими документами часів гетьманування Данила Апостола, в яких визначалися їх обов'язки, права та привілеї.

Значна частина гетьманських палубничих і конюшевців проживала в с. Попівці, яке тривалий час належало до Обмачевського дворця [ІР НБУВ, ф. 1, спр. 57811, арк. 4-5]. Так, у 1711 р. в описі цього села зафіксовано 46 палубничих (22 кінних та 24 піших) і 28 конюшевців (кінні) [5, 13]. У 1723 р. їх загальна кількість становила вже 80 осіб [2, 132]. 1726 року тут було зафіксовано 56 дворів [4, 200], а 1729 р. кількість конюшевців і палубничих, які «здавна до двору рейментарского приналежать», становила відповідно 50 і 34 чол. Очолював цю громаду конюшевський отаман Леско Марченко [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3225, арк. 1-3].

Гетьманські «палубничие» проживали не лише в Попівці. Серед населення с. Обмачева (Батурицька сотня Ніжинського полку) також згадуються «палубицики» (48 чоловік) [2, 132]. У 1731 р. батуринський сотник Федір Стожок указував, що обмачевських палубничих нараховується до 60 димів [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3741, арк. 2].

Ми не можемо назвати чіткої дати прийняття палубничих та конюшевців на службу при гетьманському дворі. Відомо, що у 1722 р. курінний отаман Піповки Мирон разом із товариством у супліці до наказного гетьмана Павла Полуботка зазначав, що служать вони «при дворахъ гетманскихъ» уже «килкодесять лѣтъ». Це підтвержує той факт, що почали вони службу не пізніше часів правління Івана Мазепи [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 676, арк. 2]. У 1729 р. попівські палубничі вказували, що вони «до конюшнѣ рейментарской здавна принадлежатъ» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3225, арк. 2]. Палубничі с. Обмачева своєю службою при гетьманському дворі вели від гетьманування Івана Мазепи [4, 103].

Палубничі об'єднувались у курені і мали свій прапор («знак праперковий»), який давав їм гетьман [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 676, арк. 2]. Їх основна служба полягала у супроводі гетьманів під час поїздок, а оскільки ці подорожі бували досить тривалими, то по поверненню вони могли отримувати звільнення від податків і повинностей на час їх перебування при гетьмані [ІР НБУВ, ф. 1, спр. 53762/13/, арк. 293-293 зв.]. Вочевидь, палубничі та конюшевці супроводжували під час візитів до Москви ще Івана Мазепу. У списку гетьманського почту 1703 р. значаться «27 возниць и конюховъ» [РДАДА, ф. 248, оп. 29, спр. 1733, арк.

56], яких можна співвіднести з вищеназваними категоріями. Згадуються конюхи і в списку почту Івана Скоропадського під час його поїздки до столиці у 1718 р. [РДАДА, ф. 248, оп. 29, спр. 1737, арк. 147 зв.]. Однак подальшого дослідження вимагає той факт, що у списку зазначено тільки 6 конюхів, тоді як для свого двору та супроводжуваних осіб гетьман просив виставити 125 возів [РДАДА, ф. 248, оп. 29, спр. 1751, арк. 90].

Службу при гетьмані палубничі та конюшевіці відбували по черзі [Р НБУВ, ф. 1, спр. 53762/13/, арк. 294], а необхідна кількість людей прибувала до Глухова чи іншого місця перебування гетьмана за його наказом [Р НБУВ, ф. 1, спр. 53763, арк. 41]. Коли гетьман був вдома і нікуди не їздив, то гетьманські коні («тие ж подорожные») залишалися у них «в досмотре» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 676, арк. 2].

Взагалі ж служба конюшевіців і палубничих була настільки пільговою порівняно із сотенною, що відразу по смерті І. Скоропадського вони звернулися до П. Полуботка, заявляючи про своє бажання продовжувати попередню службу [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 676, арк. 2]. Водночас, упродовж 1722-1723 рр. значне число козаків конотопської сотні перейшло в конюшевіці і палубничі, про що Полуботку скаржився місцевий сотник [3, 231].

Обмачевських палубничих ще за правління Івана Скоропадського перебрали із сотенного у своє відання місцеві дозорці [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3741, арк. 2]. Тому хоча у період міжгетьманування нам відомо про спроби Батуринського сотника залучити палубничих до участі в Терківському поході, однак дана за скаргою обмачевського дозорця [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1216, арк. 2] відповідь Генеральної військової канцелярії була чіткою: сотникові було наказано «реестровних палубничих» у похід не відправляти [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1234, арк. 4]. А після того, як Батурин із навколишніми палацами (в тому числі і Обмачевським) було у 1726 р. передано О. Меншикову, то разом із ним у його відання перейшли і місцеві палубничі [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 2685, арк. 11].

З початком правління Данила Апостола питання про особливий статус належних до гетьманського двору груп козацького населення знову було поставлено на порядок денний. Відповідно до указу гетьмана, у 1728 р. батуринський сотник Федір Стожок провів слідство з приводу підпорядкування обмачевських вовкогонів та палубничих, за результатами якого 16 листопада 1728 р. був виданий указ, аби їх було прилучено до Батуринської сотні і вписано в козацький компут. Однак коли постало питання про їх участь у поході на Орельську лінію, вони спробували він нього ухилитися, подавши гетьману прохання про підтвердження своїх давніх прав. 17 травня 1731 р. батуринський сотник Федір

Стожок суплікував до Данила Апостола із проханням відмовити палубничим у цьому підтвердженні і видати указ, аби ті разом з іншими козаками взяли участь у поході. Однак у відповідь 19 травня гетьман наказав сотнику, аби той на Орельську лінію «палубщиків не высилалъ бы, для того что ежели указом Ея ІВ нас самих будет куда в поход вступат, тогда онде при нас мѣютити по пружним обикновениям» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3928, арк. 2-3].

У червні 1731 р. Федір Стожок знову звернувся до гетьмана з проханням чітко визначити статус палубничих. Пояснював він це тим, що оскільки на відміну від вовкогонів палубничих звільнили від участі у поході на Орельську лінію, то останні зрозуміли це як визнання їх особливого статусу і відмовилися виконувати взагалі будь-які козацькі служби та повинності (такі, як годування консистентів та виставлення сторожі). Окрім того, вони, погрожуючи розправою місцевому обмачевському отаману, обрали собі власного отамана, а у випадку подання на них чолобитних відмовляються йти у сотенний суд, вказуючи, аби сотник шукав «з їхъ сатисфакцій у Глуховѣ, в двору Ясневелможности вашей» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 3741, арк. 2-2 зв.]. Таким чином, це повідомлення засвідчує бачення палубничими та конюшевіцями власного статусу, який, на їхню думку, полягав у самоврядованості, непідсудності сотенній адміністрації та прямій юрисдикції гетьмана. Цікаво, що подібні права мали громади стрільців, які несли службу при гетьманському дворі.

Проблеми зі сотенною владою виникли і у палубничих с. Попівки. У своїй скарзі, поданій 23 лютого 1733 р., вони зазначали, що конотопський сотник Йосип Костенецький намагається їх від служби при дворі гетьманським «отринутти» і привернути під своє сотенне урядування [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4597, арк. 2]. У цій же супліці палубничі вказували, що служать вони не лише безпосередньо самому Данилу Апостолу, а й його сину – лубенському полковнику Петру Апостолу, вочевидь, сподіваючись, що згадка про їх службу родині гетьмана посприє позитивному вирішенню клопотання. Ця згадка говорить про використання різних служб при дворі найближчим оточенням та родичами гетьмана.

Користуючись пільгами та гетьманською протекцією, конюшевіці та палубничі мали сумлінно виконувати свої обов'язки. В джерелах зафіксовано випадок, коли за недбалу службу при гетьманській конюшні («вчинилас шкода за сторожою нашою») гетьман Іван Скоропадський наказав трьох конюшевіців відлучити від двору та віддати під Конотопську сотню. Однак уже після приходу до влади Данила Апостола вони суплікували гетьману про повернення їх на попередню службу, оскільки вони, хоч і знаходились під сотнею, однак все-одно відбувають службу при дворі, супроводжуючи

гетьмана в візитах до Москви та інших поїздках. про що було видано відповідне розпорядження 6 березня 1733 р. [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 4373, арк. 2-3].

Таким чином, існування інституції гетьманського двору спричинило появу в середовищі козацького стану окремих привілейованих груп, до яких належали палубничі та конюшевці. Як і представники інших подібних груп, за свою службу при дворі вони користувалися рядом привілеїв, що давало їм усвідомлення своєї зверхності над рештою козацького населення. Саме з цим можна пов'язати відмову обмачевських палубничих підпорядковуватися місцевому отаману та вимогу позиватися на них лише до гетьмана. Службу при гетьманському дворі палубничі та конюшевці сіл Попівка та Обмачів несли ще від часів правління Івана Мазепи. І хоча за гетьманування Данила Апостола ми спостерігаємо спроби сотенної адміністрації повернути їх у своє відання, однак через те, що потреба у їх службі зберігалася, то і особливий їх статус був збережений. Подальше дослідження інституту гетьманського двору, до якого належали палубничі та конюшевці, сприятиме визначенню місця цих привілейованих груп не лише в рамках структури двору, а й в середовищі козацького стану.

Посилання

1. Гуржій О.І. Гетьманська Україна / Гуржій О.І., Чухліб Т.В. – Київ: Альтернативи, 1999. – 304 с.
2. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / Дядиченко В.А. – К., 1959. – 532 с.
3. Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А.М. Лазаревский. – Т. 2: Полк Нежинский. – К., 1893. – 552 с.
4. Мазепина книга / [упорядкув. та вступ. ст. І.Ситого; ред. С. Павленко]. – Чернігів, 2005. – 524 с.
5. Описание Конотопской сотни 1711 года / [Изд. А.Лазаревского]. – Чернигов: Типография губернского правления, 1892. – 30 с.

Васильева О.А. Палубничие и конюшевцы гетманского двора (вторая половина XVII – первая треть XVIII ст.)

В статье исследуется история становления палубничих и конюшевцев как особых социальных групп казаческого сословия. Осуществлен анализ их социального статуса и особенностей службы при гетманском дворе.

Ключевые слова: палубничие, конюшевцы, гетманский двор.

Vasylieva O.O. Palubnychi and Koniushetvsi of the Hetman Court

The history of the formation of the palubnychi and koniushetvsi as a particular social group of the Cossak classis being investigated. The analysis of their social status and the distinctive features of their service at the Hetman court has been made.

Key words: palubnychi, koniushetvsi, Hetman Court.

08.04.2012 р.

ОГЛЯД ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ БАЗИ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У КИЄВІ

В статті здійснено огляд найважливіших фондів ЦДІАК України, виявлено зміст справ, котрі відображають державницьку і правову діяльність органів управління.

Ключові слова: архів, фонд, опис, справа.

Зараз відроджена українська історична наука робить досить успішні спроби по вивченню Української Козацької держави 1648-1782 років, зокрема Лівобережної Гетьманщини (1663-1782 рр.). За останні роки вийшли в світ цікаві праці й розвідки В. Горобця, О. Гуржія, В. Панашенко, О.Путра, В.Смоля, В. Степанкова, О. Струкевича, Г.Швидько. Перевидано й перекладено дослідження діаспорних учених О. Оглобліна, З. Когута, О.Субтельного та інших дослідників. У 2006- 2007 рр. у Києві за редакцією В.А. Смоля видано двотомну об'ємну працю «Історія українського козацтва». У другому томі ґрунтовно проаналізовано стан сучасної української історіографії з даної проблематики [1, 526-540; 675-683].

Для поглибленого вивчення державницької діяльності періоду Гетьманщини важливе значення мають документи, що виникли внаслідок щоденної роботи адміністративних, судових та корпоративних установ різного рівня. Вони і складають більшість фондів Центрального державного історичного архіву України у Києві (далі – ЦДІАК України), що безпосередньо відносяться до часових меж цього періоду.

Мета даного дослідження полягає у виявленні найважливіших фондів, описів та справ, що відносяться до державно-адміністративної, судової діяльності вищих, середніх і нижчих органів управління та суду Гетьманщини, усвідомленні їх значущості для наукового пошуку.

Предметом дослідження є виявлення справ, котрі розкривають діяльність державних і судових установ в організації суспільно-політичного, економічного, правового та інших сторін життя.

Найбільшим фондом ЦДІАК України є фонд 51 – «Генеральна військова канцелярія» (ГВК), в якому нараховується 22584 одиниці зберігання за 1656-1765 рр. У цьому фонді знаходяться універсали гетьманів (1656-1764 рр.), укази російського царя Олексія Михайловича, царівни Софії Олексіївни, імператора Петра II, імператриці Катерини II, Сенату (копії), справи про організацію Канцелярії міністерського правління (1734 р.), реєстри вхідних і вихідних документів тощо [2, 11]. Друга половина XVII – перша чверть XVIII ст. репрезентовані поодинокими